

УДК 323:342.3

В. Б. Ковальчук

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
декан правничого факультету
(Національний університет "Острозька академія")*

ВЧЕННЯ РОБЕРТА ФОН МОЛЯ ПРО ЛЕГІТИМНІСТЬ ВЛАДИ У ПРАВОВІЙ ДЕРЖАВІ

Німецький державознавець Роберт фон Моля добре відомий теоретикам держави і права як один із основоположників доктрини правової держави. Однак, у вітчизняній науці існує обмежена кількість досліджень, присвячених його поглядам та практично відсутні дослідження проблеми легітимності державної влади в його працях. Частково досліджуваному питанню присвячені праці вчених В. Г. Пахомова, М. В. Буткової, А. В. Горожаніна.

Ідея правової держави, яка бере свої витоки в працях І. Канта та В. Гумбольдта набула свого остаточного оформлення в державно-правовій концепції Роберта Моля, автора твору "Енциклопедія державних наук"[1, с. 56-69]. Саме його вважають тим вченим, який одним із перших вжив поняття "правова держава" (Der Rechtsstaat) – держава заснована на ідеї права. Вона є окремим типом держави поряд із патріархальною, патримоніальною, теократичною та класичною. Завдання такої держави, як зазначає вчений, двояке: по-перше, це охорона правопорядку по всій території країни на якій поширюється державна влада; по-друге, сприяння реалізації громадянами їхніх прав.

Для реалізації цих основоположних функцій правова держава повинна отримати певні "права державної влади" (для охорони правопорядку), а також гарантувати "всезагальні права державних учасників (громадян)". До прав державної влади, які повинна мати держава заснована на ідеї права, Р. Моль відносить наступні:

1) Правова держава повинна мати можливість вимагати від усіх без винятку "державних учасників" (як окремих громадян, так і корпорацій, суспільних союзів, спілок і т. д.), підкорення. Вчений аргументує це наступним чином: оскільки метою держави є сприяння реалізації життєвих цілей всіх громадян, то і останні мають однакові обов'язки по відношенню до держави і не повинні претендувати на те, щоб їх права були визнанні більш важливими по відношенню до інших.

2) Правова держава повинна мати можливість вдаватися до всіх необхідних заходів для досягнення державної цілі. Це можуть бути також надзвичайні заходи, які тимчасово обмежуватимуть права громадян. Втім у державі заснованій на основі права, такі випадки повинні бути чітко регламентовані в законодавстві. На думку Р. Моля, великою помилкою є небажання закріпити подібні надзвичайні повноваження держави юридично, оскільки, якщо цього не буде зроблено, то що тоді гарантуватиме повернення до нормального стану, після усунення надзвичайних обставин. Тобто, для німецького вченого спроба заборонити правовій державі застосування надзвичайних заходів є утопією, оскільки така держава буде просто нежиттєздатною. Тому необхідно чітко юридично регламентувати причини та процедуру застосування надзвичайних заходів.

3) В правовій державі кожна особа має право вимагати від неї сприяння для реалізації своїх індивідуальних життєвих цілей. Але, також, не підлягає сумніву, що така держава повинна мати право визначати

важливість та пріоритет тих чи інших приватних інтересів у випадку виникнення конфліктів між ними.

4) В правовій державі вищі посадові особи, які наділені владними повноваженнями (мова першочергово йде про главу держави), повинні мати достойний гарантований заробіток, який би був достатнім для того, щоб вони користувалися державною владою не в своїх корисливих інтересах і не ставилися до держави як до своєї приватної власності, а служили тільки народним цілям та виступали уособленням державної влади. Винятком у цьому відношенні є чиста демократія, через те, що в ній кожен повноправний громадянин є членом правлячих народних зборів [2, с. 257-259].

Водночас, держава заснована на ідеї права гарантує всезагальні права для своїх громадян, серед яких Р. Моль називає наступні: 1) право рівності громадян перед законом, яке передбачає, що держава зобов'язана поважати права і свободи кожної людини незалежно від її соціального статусу; 2) право вимагати від держави допомоги, коли без неї стає не можливою реалізація іншого права (за умови, що це право не суперечить правам інших громадян); 3) право брати участь у державних справах, яке включає в себе право на активне та пасивне представництво, право голосу на виборах, право на державну службу; 4) право на особисту свободу, яке передбачає, що у разі заперечення державою свободи особи, остання втрачає можливість реалізувати свої правомірні життєві інтереси та здібності, що в свою чергу суперечить самій ідеї держави, яка побудована на основі права; 5) право на свободу висловлювання думок у будь-якій формі, якщо воно не передбачає образу та приниження інших людей; 6) право на свободу совісті та віросповідання; 7) право на свободу вільного пересування; 8) право на свободу об'єднання у вільні союзи з метою колективного досягнення спільної мети. Як зазначає Р. Моль, такі

добровільні союзи відіграють важливу роль у реалізації політичних прав громадян [2, с. 259-261].

Роберт Моль одним із перших на серйозному теоретичному рівні дослідив питання про права та обов'язки громадян правової держави. Баланс між правами та обов'язками реалізується на основі принципу спільної відповідальності між державою та особою. В державі заснованій на основі права, зазначає правознавець, "окрема особа є досить незалежною, хоча надто великі вимоги її до держави, викликають і з боку держави такі ж великі вимоги до неї" [2, с. 174]. Принцип спільної відповідальності ставить державу та особу в рівні правові умови.

З одного боку, згідно цієї державно-правової концепції, "не людина існує для держави, а навпаки держава для людини". Це твердження впливає з самого визначення держави, яка "є лише засобом для досягнення людських цілей" [2, с. 25], тобто гарантом прав людини. Особливий акцент Р. Моль ставить на політичні та громадянські права (до яких відносяться соціально-економічні права), які у своїй сукупності формують конституційні права. До речі, не безпідставно сучасний російський дослідник М. Буткова вважає, що Р. Моль одним із перших у своєму вченні розглядав державу не лише як правову, але й як соціальну [3, с. 155]. Саме з нього починається традиція, коли соціально-економічні права громадян розглядаються як відповідні обов'язки держави щодо їх надання та захисту. В цьому аспекті вчення Р. Моля повною протилежністю ліберальній ідеї "мінімальної держави", яку репрезентував В. Гумбольд.

Правова держава є відповідальною перед народом, зокрема це стосується державних чиновників, які наділені владними повноваженнями делегованими главою держави. "Особі (носію державної влади – автор) надається користування державною владою настільки, наскільки це необхідно для здійснення державних цілей... їй належать тільки ті права і

справи, які їй певним чином довірені і вона не може, навіть у крайньому випадку, використати свої права висновками отриманими із природи державних завдань; тільки народ має право допомогти справі, зробивши доповнення до державної конституції чи схваливши який-небудь надзвичайний захід... особа, яка стоїть в демократичному суспільстві на чолі адміністрації, відповідальна в тому використанні, яке вона здійснює із влади... перед цілим народом" [2, с. 271]. Таким чином, особа, яка наділена державною владою повинна здійснювати правління не у приватному статусі для досягнення особистих цілей, а лише як державний чиновник, який уособлює державну силу та представляє інтереси держави.

З іншого боку, верховна влада, яку уособлює в собі глава держави, наділена достатньо широкими повноваженнями щодо своїх громадян і тому останні зобов'язані безапеляційно виконувати його накази, чи то у вигляді активної поведінки, чи навпаки пасивної. У випадку невиконання приписів державної влади щодо громадян можуть бути застосовані покарання та примус. Чим вища і більш значима ціль держави, тим більше обов'язків покладається на підданих. Однак, виконання обов'язків є морально виправданим, оскільки це сприяє реалізації основної мети держави, вони припиняються лише там, де починається межа прав та свобод людини. Хоча і у випадку, коли рішення глави держави суперечать інтересам частини народу, піддані зобов'язані виконувати накази верховної влади, щоб не створювати загрози існування держави [2, с. 178].

Отже, в правовій державі повноваження чинної влади мають легітимний характер лише в межах законодавчо закріплених прав та свобод людини. Така держава є не абстрактним ідеалом, як це було у Канта, а є реально існуючою, яка є результатом історичного розвитку, вищою фазою людської цивілізації. Вона може виникати в результаті свідомого наміру за допомогою формального договору між його учасниками. Щодо форми правління, то остання, згідно вчення Р. Моля, не

має принципового значення, оскільки модель держави заснованої на ідеї права, може бути реалізована за умови демократії, аристократії та монархії. Головне для кожної з цих форм правління, для того щоб вони узгоджувалися з ідеєю правової держави, – недопущення абсолютизації влади (деспотизму).

Німецький вчений детально аналізує питання природи державної влади, а також зупиняється на проблемі легітимації. Природа будь-якої влади нерозривно пов'язана з волею одних осіб віддавати накази і волею інших виконувати їх. Засоби панування між людьми можуть бути різноманітними, це: фізична чи духовна сила людини, гроші, зброя. Юридичною основою державної влади, так само як і держави загалом, зазначає Р. Моль, є світобачення та потреби народу і тому вона є лише їх втіленням. В теократії, державна влада спирається на віру в її божественне походження, в патримоніальній державі – на силу тієї особи навколо якої згуртувалися окремі індивіди з метою їх захисту, в правовій державі – на спільній суверенній волі її учасників.

В силу тих завдань, які стоять перед державою будь-якого типу, її влада повинна бути настільки сильною, щоб мати змогу їх реалізовувати. Вона повинна володіти достатніми засобами в будь-який час придушувати можливі спроби перешкоджання досягнення владою своєї мети. Сила державної влади є різною як фактично, так і юридично, в залежності від типу держави, на неї впливає як чисельність населення держави, так і цілі, які вона ставить перед собою. Це стосується також правової держави, влада в якій є сильною і наділена широкими повноваженнями і лише "одночасне зміцнення моральності та відчуття законності серед народу, робить можливим ослаблення державної влади" [2, с. 83].

Верховна влада в державі, яку уособлює в собі глава держави (в залежності від форми правління ним може бути як одна особа, так і декілька осіб) в своїй діяльності спирається на ряд принципів. По-перше,

державна влада є винятковою, а значить і неподільною. Цей принцип дозволяє їй бути цілісним організмом і успішно протистояти анархії та будь-яким суспільним протиріччям в середині держави. По-друге, державна влада є вічною, тобто це означає, що вона не припиняє свого існування в зв'язку із смертю чи будь-якою іншою причиною відсутності її тимчасового представника, оскільки на цей період вона переходить до іншого представника верховної влади, якщо тільки паралельно з цим не розпадається сама держава. По-третє, публічна влада є всеохоплюючою, в тому розумінні, що вона поширює свою дію на всю державну територію і на всіх осіб, які на ній проживають. По-четверте, ця влада не несе відповідальності перед своїми громадянами. Це логічно випливає з того, що відповідальність передбачає наявність вищої влади, перед якою необхідно звітуватися і, яка може застосовувати санкції. І тому не має жодної іншої влади, яка б стояла вище державної влади. Якби така була, вона б автоматично набувала статусу верховної державної влади. "Тільки скинута державна влада і замінена більш сильною, – зазначає Р. Моль, – може бути з успіхом (хоча і несправедливо) притягнута до відповідальності; тому подібні випадки і представляють такий надзвичайно трагічний характер" [2, с. 85].

Р. Моль ставить під сумнів тезу Ж.-Ж. Руссо про те, що вся повнота влади в державі належить "спільній волі народу". На його думку, це твердження є несправедливим ні стосовно походження влади (для прикладу патримоніальна держава чи теократія), ні стосовно представників верховної влади (не враховуючи народних зборів). Воно може мати силу лише за такої форми правління як демократія. Такою ж несправедливою є теза про те, що: "Богу необхідно більше підкорятися, ніж людині". Вона є актуальною лише для теократії, в інших державах вона має лише моральне значення і набуває реальної сили тільки в ситуації, коли приписи

державної влади бувають несумісними з існуючим світоглядом народу, який є основою органічного співіснування [2, с. 84].

Таким чином, наслідуючи Канта, в своїй державно-правовій концепції Р. Моль намагається забезпечити баланс між сильною владою та особистою свободою громадян, що власне і є запорукою легітимного державного правління. З одного боку, в системі організації державної влади повинна зберігатися чітка ієрархія, на чолі владної піраміди повинен стояти глава держави, який один може видавати закони. З іншого боку, процес законотворення і зокрема підготовка та затвердження законів не може відбуватися без участі різноманітних установ та асоціацій і безпосередньо самих громадян [2, с. 107]. Позитивне законодавство, як зазначає Р. Моль, повинно стати результатом спільних дій влади та народу і відповідати інтересам останнього. Більше того, народ повинен володіти правом законодавчого veto, зокрема, стосовно тих конституційних законів, які стосуються основ державного ладу. Лише народ наділений правом вносити зміни до конституції та схвалити будь-який надзвичайний захід.

Принцип законності відіграє надзвичайно велику роль для організації та здійснення влади в правовій державі. Але дотримання лише цього принципу, є недостатнім для того, щоб така влада вважалася легітимною. Окрім того, що громадянин повинен дотримуватися юридичних законів і в цьому випадку він не буде притягатися до відповідальності, у відносинах з владою та суспільством він повинен також дотримуватися моральних законів, оскільки суспільство зазнає певних втрат, якщо ця вимога ним не виконується. Разом з тим і держава в процесі задоволення інтересів та потреб громадян не лише повинна дотримуватися букви закону, а й враховувати вимоги доцільності та здорового глузду, оскільки до завдань держави входить "повага до вимог доцільності та здорового глузду, так як тільки за таких умов дійсно досягається найкраще і можливе". Також є очевидним, що особа яка наділена державною владою, повинна виконувати

свої обов'язки відповідно до вимог закону та при цьому "бути в повному мирі із власною совістю, і коли у такої особи достатньо засобів, вона повинна йти до тієї межі, яка вимагається моральним законом". Як зазначає Р. Моль "право є основою і попередньою умовою для всього наступного, але воно не охоплює собою всього змісту життя" [2, с. 90].

Отже, легітимність влади базується не лише на принципі законності, а й на принципі справедливості у відносинах між владою та підданими (громадянами), яка можлива лише за умови дотримання морального закону. Без врахування цього принципу державна влада певний час може забезпечувати стабільність у суспільстві, спираючись у своїх діях на формальні приписи законодавства, однак завжди буде залишатися загроза втрати владою її легітимності. Так, Р. Моль слідом за І. Кантом звертається до морального закону, що повинен міститися між правом та політикою. Суть цього закону вчений сформулював наступним чином: по-перше, учасники політичного процесу повинні спиратися на вічний розум не піддаючись власним емоціям та відповідно діяти в межах раціонального; по-друге, особи повинні поважати мету інших як свою власну та сприяти в межах можливого її досягненню [2, с. 399].

Не дивлячись на те, що верховна влада в правовій державі, на думку Р. Моля, априорі є легітимною, оскільки вона покликана втілювати в життя інтереси та потреби народу, і залишатиметься такою навіть тоді, коли окремі органи влади, так само як і рішення, які вони приймають, втратять свою легітимність, вона все ж в особливих випадках піддана загрозі втратити свій авторитет та бути зміщеною. Це може статися у випадку, якщо державна влада не відповідає цілі, тобто вимогам "життєвих завдань свого народу" [2, с. 123]. Окрім зовнішніх причин, які пов'язані зі слабкістю та некомпетентністю органів державної влади, Р. Моль вказує і на внутрішні причини, що мають світоглядний характер. Останні зумовлені неоднаковим ставленням державної влади та громадянського

суспільства до права (прав людини), що призводить до формування двох різних рівнів правової та політичної культури. Коли рівень правової культури народу, який відображає відповідний рівень правосвідомості, є набагато вищим від рівня правосвідомості осіб наділених вищою владою в державі, це стає причиною дисбалансу у стосунках між ними та зумовлює кризу легітимності.

Таким чином, легітимність державної влади, відповідно до вчення Р. Моля, є безпосередньо пов'язана з основною ціллю правової держав – забезпечення правопорядку та дотримання основних прав громадян, або, якщо говорити в політичній площині – дотримання балансу сил між владою та свободою. Такий баланс можливий у тому разі, коли держава та суспільство в стосунках між собою спираються не лише на позитивне законодавство, але й на закони моралі, і коли рівень правової культури тих й інших є приблизно однаковий, або різниця у ньому не перевершує допустимої похибки.

Список використаних джерел

1. Пахомов В. Г. Роберт фон Моль о правовом государстве / В. Г. Пахомов // Вестник юридического факультета. Научный журнал. – М.: Изд-во РГСУ. – 2008. – № 2. – С. 56-69.
2. Моль Р. Энциклопедия государственных наук: Сочинение / Р. Моль; Пер. А.Попов. – С.-Пб. : Издание М. О. Вольфа, 1868. – 591 с.
3. Буткова М. В. Идея правового государства в Германии в конце XVIII – начале XIX: дисс. ... канд.. юрид. наук : спец. 12.00.01 / М. В. Буткова. – С.-Пб., 2006. – 179 с.

Ковальчук В. Б.

Вчення Роберта фон Моля про легітимність влади у правовій державі

У статті аналізуються політико-правові погляди відомого німецького державознавця Роберта фон Моля. Автор зосередив увагу на проблемі легітимності державної влади у досліджуваній доктрині мислителя. В роботі зроблено висновок, що проблема легітимності влади в класичній ліберально-правовій доктрині знайшла найбільш повне відображення саме в працях Р. Моля

Ключові слова: легітимність влади, правова держава, моральний закон, права та обов'язки громадянина, відповідальність державної влади

Ковальчук В. Б.

Учение Роберта фон Моля о легитимности власти в правовом государстве

В статье анализируются политико-правовые взгляды известного немецкого государствоведа Роберта фон Моля. Автор сосредоточил внимание на проблеме легитимности государственной власти в исследуемой доктрине мыслителя. В работе осуществлен вывод, что проблема легитимности власти в классической либерально-правовой доктрине нашла наиболее полное отображение именно в трудах Р. Моля

Ключевые слова: легитимность власти, правовое государство, моральный закон, права и обязанности гражданина, ответственность государственной власти

Kovalchuk V. B.

Studies of Robert von Mol about legitimacy of power in the legal state

In the article the political and legal views of famous German political scientist Robert von Mol are analysed. The author focuses on the problem of

legitimacy of state power in the doctrine of the thinker. A conclusion is made that the problem of legitimacy of power in a classic liberally legal doctrine found the most complete reflection in the works of R. Mol

Key words: legitimacy of power, legal state, moral law, right and duties of a citizen, responsibility of state power